

## SADÎ GÜLİSTAN'ININ BİLİNMEYEN ÇAĞATAYCA BİR ÇEVİRİSİ

JÁNOS ECKMANN

Sadî Gülîstan'ının 793/1391'de Seyf-i Sarayî tarafından Memlûk Kıpçakçasına yapılan çevirisi uzun zamandan beri bilinmektedir. Tek yazma nüshası Leiden (Hollanda) Üniversite Kitaphında saklanan bu çeviriyi bilim âlemine ilk tanıtan, Macar Türkologu J. Thúry'dir. Thúry'nin 1903'te çıkan ve kendi zamanında çok önemli olan araştırmasını Ragıp Hulûsî Türkçeye çevirerek Millî Tettebbular Mecmuası'nda yayımlamıştır.<sup>1</sup> Böylece Thúry'nin yazısından ve dolayısıyla Seyf-i Sarayî'nin eserinden Türk Türkologları da haber almışlardır. Nihayet Gülîstan çevirisinin tıpkıbasımı Türk Dil Kurumu yayınları arasında çıkmıştır.<sup>2</sup>

Yine Sadî Gülîstan'ının Seyf-i Sarayî tarafından meydana getirilen çevirisinden yedi yıl sonra Çağataycaya yapılan ikinci bir Doğu Türkçesi çevirisi de vardır ki bu çeviri –Zeki Velidi Togan'ın dört kelimelik bir notunu saymazsak<sup>3</sup>– şimdiye kadar Türkologların dikkatinden kaçmıştır.

Bu yazımızda söz konusu etmek istediğimiz bu ikinci Gülîstan çevirisinin tek yazma nüshası British Museum'da saklı durmaktadır. Or. 11685 numarada kayıtlı bulunan bu nüsha, Rieu katalogu<sup>4</sup> çıktıktan sonra elde edilen Türkçe yazmalar arasında yer alır. 1966 ve 1967 yaz aylarında Londra'da bulunduğum sırada bu yazmaları, her şeyden önce Doğu Türkçesi yazmalarını incelemek fırsatını buldum.<sup>5</sup>

<sup>1</sup> *On Dördüncü Asır Sonlarına Kadar Türk Dili Yadiğârları*: MTM II/4 (1331/1915), s. 81–133. Gülîstan çevirisinden 133. sahifede bahsedilir.

<sup>2</sup> *Seyfi Serâyî Gülîstan Tercümesi*. Prof. Dr. Feridun Nafiz Uzluk'un Önsöz'ü ile birlikte. Ankara 1954.

<sup>3</sup> Z. V. Togan, *Londra ve Tahrandaki İslâmî Yazmalardan Bazılarına Dair*: İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi III (1960), s. 149.

<sup>4</sup> Charles Rieu, *Catalogue of the Turkish Manuscripts*. London 1888.

<sup>5</sup> Bu yazmalar hakkında bilgi edinmek isteyenler, Müzenin Doğu Basma ve Yazma Kitapları Bölümü okuma salonundaki "Handlist"ten yararlanabilirler. Ayrıca, bölümün müdür yardımcısı (Deputy Keeper) G. M. Meredith-Owens mufassal bir Türkçe yazmalar katalogu üzerinde çalışmaktadır. Bana bu katalogdan ve kendi notlarından yararlanmama müsaade eden sayın Meredith-Owens'e burada ayrıca teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

Çağatayca Gülistan çevirisinin yazma nüshası tamam değildir; başından 2-3, sonundan da 6-8 kadar yaprak düşmüştür. Yazma, bugünkü halinde, 110 yapraktır. Güzel, iri nestalik ile yazılmış olan bu nüsha, ne yazık ki, rütubetten çok zarar görmüştür. Bunun için bazı sayfeleri ancak zor okunabilir.

Nerede, ne zaman ve kimin tarafından istinsah edildiğine dair yazmada hiç bir kayıt bulunmuyor. Ancak yazı biçimine bakılırsa, yazmanın 16. yüzyılda Orta Asya'da meydana getirildiği düşünülebilir.

Çeviricinin adı, Sibicabî (Sibicâbî), eserin birkaç yerinde (1a: 11, 6b: 9, 87b: 12) geçer. Sibicabî hakkında tezkirelerde hiç bir bilgi yoktur. Adına bakılırsa, kendisinin Sibicâb (İspicâb, İsficâb, Türkçe Sayram) şehrinde doğmuş olduğu anlaşılıyor. Eski Türk tarihinde önemli bir rol oynayan Sayram (bu ad eserin 2a sayfasında geçer) bugünkü Taşkent'in kuzeyinde ve Sırderya'nın doğusunda bulunuyordu. Eserin girişindeki bir kayda göre, Sibicabî Gülistan çevirisini 800/1397-98 yılında tamamlamış ve onu Türkistan valisi, Timür'ün oğullarından Miran Şah'ın oğlu Muhammed Sultan'a (ölm. 1403) ithaf etmiştir (aş.bkz. Örnekler No. 4).

Sibicabî, Farsça aslına esas bakımından sadık kalmakla birlikte, kelime kelime çevirmiyor; bazen metni kısaltıyor, bazen de ona bir şeyler katıyor. Aslından ayrıldığı en çok manzum bölümlerde görülür. Sadî, kendi maceralarını anlattığı yerlerde, birinci şahıs kullanır. Sibicabî, bu gibi yerleri, ya olduğu gibi birinci şahısla çevirir veya hikâyeyi "şeyh aytur rahmetu'llâhi 'aleyhi (rahimahu'llâh)" ibaresiyle başlatır.

Gülistan çevirisi, Çağatay Türkçesinin elimize geçen ve yazılış tarihi de belli olan en eski mahsulüdür. Ayrıca, manzum parçalarla karışık uzunca mensur bir metin olduğundan, Türk dili tarihi araştırmaları bakımından büyük bir değer taşır. Çağataycanın Harezmi-Altın Ordu Türkçesine dayandığı genellikle kabul edilmektedir. Çağatay yazı dili klasik şeklini Nevai'nin eserlerinde almış olmakla birlikte, Nevai'nin ilk divanının tertiplendiği 1465 yılından önce gelen aşağı yukarı 70 yıllık bir devrede de Çağatayca yazan birçok şairler vardı. Bunların eserlerinde, Nevai devrine yaklaştıkça azalan miktarda, Harezmi-Altın Ordu Türkçesi özellikleriyle karşılaşırız. Gülistan çevirisinin dil bakımından hepsinden arkaik bir karakter taşıdığı göze çarpıyor. Yani bu eserle, Harezmi-Altın Ordu Türk yazı dilinin Çağatay Türkçesine değişmekte olduğu devrenin eski ve yeni unsurlarla karışık dilinin çok ilgi çekici bir örneği zamanımıza kadar gelmiştir.

Bu derginin 1958 cildinde çıkan "Çağatay Dili Hakkında Notlar" adlı yazımızda Çağatayca'yı Orta Asya İslâm-Türk yazı dilinin önceki devirlerinden

ayıran başlıca fonetik ve morfoloji özelliklerinin bir listesi verilmiştir. Gülistan çevirisinin dilini bu listede anlatılanlarla karşılaştıracak olursak, önümüze şöyle bir manzara çıkar:

1. İlk hecedeki *e*'nin *é/i*'ye değişmesi. XIV. yüzyıla ait Harezmi-Altın Ordu Türkçesi metinlerinde, ilk hecedeki *e* yerine, gittikçe artan miktarda, ع veya (Nehcü'l-Feradis'te) ع' ile gösterilen bir ses bulmaktayız. ع ile yazılış XV. yüzyılda büsbütün genelleşmiştir. ع harfi iki sesi, yani *i* veya *é*'yi işaretleyebilir. Böyle hallerde, Çağataycanın vaktiyle konuşulduğu Orta Asya'da bugün *é*, Kazan Türkçesinde ise *i* telâffuz edilmektedir. Bu durum karşısında, Çağatayca için de *é* telâffuzunu kabul etmek akla yakın gelir. Gülistan çevirisinde *e* > *é* değişmesi daha tamamlanmamıştır; bazı kelimelerde eski *e*'nin devam ettiğini görüyoruz: *edgü* 'iyi' (52b: 12), (*tuz*) *ek*- (32b: 3), *eksil*- (1a: 5), *el* (35a: 8), *esrüklük* 'sarhoşluk' (96a: 12), *eşit*- 'iştirmek' (94b: 7), *ew* (91a: 2) / *éw* (91a: 3) / *év* (41b: 6), *ewür*- 'çevirmek' (96a: 3), *menğiz* 'biçim' (87b: 12), *menğze*- 'benzemek' (95a: 13), *tegi* '-a değin' (45a: 12), *tegme* 'bütün' (59b: 12), *tegrü* '-a değin' (45a: 13), *telim* 'çok' (60a: 6), *tenğiz* 'deniz' (51a: 8), *seksinç* 'sekizinci' (6b: 7), *yelpigüç* 'yelpaze' (48a: 11), *yetkür*- 'yetiştirmek' (94a: 6).

2. İlk hecedeki *e*'nin *ö*'ye değişmesi. İkinci hecedeki *ü*'nün etkisiyle, ilk hecedeki *e*'nin yuvarlaklaşması Klasik Çağataycanın özelliklerindedir. Bu olay Gülistan çevirisinde daha başlangıç safhasından pek ileri gitmemiştir: *esrük* 'sarhoş' (80b: 13) / *ösruk* (43b: 5), *éksü*- 'eksilmek' (42b: 11; Klasik Çağ. öksü-), *çöküç* (Kâşgarî Guzz *çekük*, Abuşka Sözlüğü, Vámbéry yayımı *çeküş*) 'çekic', *ötükçi* (Kâşg. *etük*) 'edikçi'. Bundan başka *edgü* 'iyi' (52b: 12).

3. Bağlayıcı vokalle ek vokalinin yuvarlaklaşması. Harezmi-Altın Ordu Türkçesinde, düz vokalli kelimelerde dudak konsonantından sonra (bu konsonant sondan önceki de olabilir) bağlayıcı vokalle ek vokalinin yuvarlaklaşması göze çarpmaktadır. Bu yuvarlaklaşma, her şeyden önce, birinci ve ikinci şahıs iyelik eklerinde, genitiv ekinde, *-p* zarf-fiil ekinde ve yapı eklerinde görülür (*kitâb-um* 'kitabım', *şabr-um* 'sabrım', *anam-nunğ* 'annemin', *tap-up* 'bulup', *imâm-luq* 'imamlık', *sew-ün*- 'sevinmek' vb. gibi). Çağataycada, bu çeşit yuvarlaklaşma, bir iki istisna ile, kalkmıştır. Bu bakımdan Gülistan çevirisi Harezmi-Altın Ordu Türkçesine daha yakındır. Bu metinde aşağıdaki hallerde yuvarlaklaşma olmuştur:

a) İyelik eklerinde: *qavl-um* 'sözüm' (51b: 9), *qavl-unğ* 'sözün' (51b: 11), *'ayb-unğ* (71b: 7), fakat *'ayb-ım* (69b: 12), *ew-ünğ* 'evin' (91a: 2), *ism-ünğ*

(74b: 4), *kerem-ünġ* (87a: 2), *mu'allim-ünġ* (81a: 4), *saw-unġ* 'söziün' (110b: 13), *vaşf-unġ* (5a: 4), *za'f-unġ* 'zayıflığın' (91b: 13). Şu kelimede yuvarlaklaşma olmamıştır: *nefs-im* (75a: 8).

b) Genitiv ekinde: *ālīm-nunġ* (49b: 7), *anam-nunġ* (89b: 9), *kim-nünġ* (48b: 5), *kim-ünġ* (100a: 12), fakat *kim-ninġ* (85a: 4), *mu'allim-nunġ* (94b: 11). Şu kelimelerde yuvarlaklaşma olmamıştır: *avām-ninġ* (94a: 3), *āvāzım-ninġ* 'sesimin' (71b: 5).

c) Zarf-fiil ekinde yuvarlaklaşma olmamıştır: *tap-ıp* 'bulup' (100b: 7). Bunun gibi, yapı eklerinde de seyrek: *bednām-luq* (84b: 10) / *bednām-lıq* (103a: 3), *sév-ünç* (95b: 9).

4. Klasik Çağataycada, yani Nevai'den başlayarak, şu kelimelerde *p* yerine *f* bulunur: *ofraq* 'elbise', *tofrağ* 'toprak' ve *yafraq* 'yaprak'. Gülistan çevirisinde bu kelimelerde eski *p* devam ediyor: *opraq* (87b: 10), *topraq* (87b: 10), *yapurğaq* (96a: 13).

5. Eski Türkçe kelime ortası ve sonu *b* sesi Harezmi-Altın Ordu Türkçesinde çift dudak *w* ( و ), Çağataycada da *v* ( و ) olmuştur. Gülistan çevirisinde *w* sesi ( و ile gösterilir) birkaç kelimede saklanmıştır: *ew* 'ev' (91a: 2), fakat *év* (41b: 6), *öy* (59b: 10), *év-* 'acele etmek' (91a: 2), *ewür-* 'çevirmek' (96a: 3), *qawuştur-* 'kavuşturmak' (58a: 4), *saw* 'söz' (110b: 12), *yawuq* 'yakın' (37b: 5), *yawuz* 'kötü' (69b: 11).

6. Eski Türkçe kelime ortası ve sonu *d* konsonantı Harezmi-Altın Ordu Türkçesinde *d*, Çağataycada ise *y* olmuştur. Gülistan çevirisinde bu sesin karşılıkları olarak *d*, *d̲*, *z* ve *y* görülür:

*d*: *kidin* 'sonra' (110b: 10), *qadaş* 'kardeş' (51b: 5), *küdez-* 'saklamak, korumak' (60b: 6).

*d̲*: *adaq* 'ayak' (54b: 5), *adın* 'başka' (82b: 2), *adrıl-* 'ayrılmak' (13b: 11), *edgü* 'iyi' (41a: 5), *ıd-* 'göndermek' (55a: 4), *ıdı* 'sahip, iye' (100b: 6), *küdegü* 'güvey' (52a: 5), *qadġu* 'kaygı' (2a: 1), *yıd* 'koku' (1b: 7).

*z*: *azın* 'başka' (90a: 11), *ızu bér-* 'gönderivermek' (55a: 5), *yız* 'koku' (90a: 7).

*y*: *ayaq* (32b: 2), *ayrıl-* (14a: 4), *eygülik* 'iyilik' (106a: 12), *qoy-* (6b: 10) vb.

7. Kelime başındaki *t*, Çağataycada şu kelimelerde *d* olmuştur: *dağ* 've, dahi', *dé-*, *dék* 'gibi', *dur* / *durur*, *değrü* / *dégünçe* '-a değin'. Gülistan çevirisinde bu değişme yalnız *dé-* ve *dég* ( دڭ ) kelimelerinde görülür. Geri kalan kelimelerde *t* saklanmıştır: *taqı* (1b: 12), *turur* (tür.y.), *tegrü* (45a: 13).

8. Harezm-Altın Ordu Tü. *-ağu/-egü* ses grubu Çağataycada *-av/-ev*'e çevrilmiştir. Gülistan çevirisinde eski durum devam ediyor: *biregü* 'birisi' (52b: 4), *buqağu* 'bukağı' (98a: 1), *buzagu* 'buzağı' (38a: 7), *ikegü* 'ikisi bir arada' (87b: 3), *küdegü* 'güvey' (52a: 4, Ça. *küyev*), *qarağu* 'kör' (52a: 13, Çağataycada kullanılmaz).

9. Çağataycada kelime sonundaki *q* ve *ğ* (ve *k, g*) birbiriyle karışmıştır: *ayaq/ayağ* ve *quruğ/quruq* 'kuru' gibi. Gülistan çevirisinde her iki ses birbirinden ayırt edilmiştir:

*q*: *açuq* 'acı' (57a: 2), *artuq-raq* 'daha çok' (51a: 12), *aruq* 'zayıf' (41a: 1), *azuq* 'azık' (101a: 9), *bulaq* (90a: 12), *opraq* 'elbise' (87b: 10), *qulaq* (90a: 13), *savuuq* 'soğuk' (59b: 10) *topraq* (59b: 3), *yapurğağ* 'yaprak' (96a: 13), *yaruq* 'ışık' (45a: 4), *yazuq* 'günah' (35a: 11), *yıraq* 'uzak' (37b: 1). Bunun gibi *-lıq* eki sonunda da: *açlıq susalıq* 'açlık ve susuzluk' (59a: 8), *bëvefâlıq* 'vefasızlık' (36a: 1), *qaranğuluq* 'karanlık' (35a: 2), *qatıglıq* 'katılık' (30b: 3), *uluğluq* 'yaşlılık' (94a: 11).

*ğ*: *açığ* 'acı' (34b: 13), *ağ* (72b: 6), *ağrığ* 'ağrı' (42b: 3), *andağ* 'öyle' (30b: 9), *arığ* 'arı, temiz' (1 b: 9), *asığ* 'fayda' (43a: 5), *qapuğ* 'kapı' (63b: 7), *qatığ* 'katı' (43a: 9), *quruğ* 'kuru' (46b: 10), *uluğ* 'ulu' (30b: 6), *uyağ* 'uyanık' (46b: 1). Bunun gibi *-lığ* eki sonunda da: *atlığ* 'adlı' (34a: 7), *bağlığ* 'bağlı', *dānā tonluğ* 'bilgin kıyafetli' (34a: 8), *körklüg şūrathüg* 'güzel biçimli' (63b: 5).

10. Çağataycada *-nıng* eki yerine bazen *-nı* kullanılır. Metnimizde *-nı* genitiv ekine de rastlanır: *bulügluqnı* 'alâmeti' 'erginliğin alâmeti' (98a: 6).

11. Çağataycada olduğu gibi Gülistan çevirisinde de pronominal *n* kalkmıştır: *öy-i-ge* 'evine' (59b: 10), *qış küin-i-de* 'kış gününde' (59b: 8), *ışq-ı-dın* 'aşkımdan' (74a: 9).

12. Harezm-Altın Ordu Türkçesine uygun olarak, *-qa* dativ eki vokalden ve yumuşak konsonanttan sonra da gelebilir: *belâ-qa* 'belâya' (32b: 1), *bahâ-qa* 'fiyata' (61a: 7), *ğani-qa* 'zengine' (101a: 1), *Mevlâ-qa* 'Mevlâya' (38a: 8), *su-qa* 'suya' (39b: 1), *uyqu-qa* 'uykuya' (46b: 1), *âhîr-qa* 'sona', *muṭ-rib-qa* 'çalgıcıya' (44a: 9), *ṭabîb-qa* 'tabibe' (55a: 6).

Üçüncü şahıs iyelik ekinden sonra dativ eki şu şekillerde görülür:

a) Çağataycaya uygun olarak: *ağz-ı-ğa* 'ağzına' (53a: 7), *ata-sı-ğa* 'atasına' (52b: 1), *balçığ-ı-ğa* 'balçığına' (101b: 8), *firāq-ı-ğa* 'firakına' (73b: 4), *maqām-ı-ğa* 'makamına' (95a: 4), *orn-ı-ğa* 'yerine' (34a: 10), *qat-ı-ğa* 'katına' (99a: 7).

b) Harezmi-Altın Ordu Türkçesinden ve Çağataycadan farklı olarak: *asbāb-ı-qa* 'esbabına' (64a: 13), *baş-ı-qa* 'başına' (32a: 8), *cān-ı-qa* 'canına' (32b: 12).

c) Yine Harezmi-Altın Ordu Türkçesinden ve Çağataycadan farklı olarak kalın vokalli kelimelere ince vokalli dativ ekinin eklenmesi (çok yaygındır): *ata-si-ge* 'atasına' (49b: 3), *baş-i-ge* 'başına' (42b: 4), *boyn-i-ge* 'boynuna' (7a: 5), *cefā-si-ge* 'cefasına' (64a: 9), *civār-i-ge* 'civarına' (37b: 11), *maqām-i-ge* 'makamına' (52a: 8), *murād-i-ge* 'muradına' (50b: 12), *oğl-i-ge* 'oğluna' (90b: 4), *ot-i-ge* 'ateşine' (65b: 9), *qabr-i-ge* 'kabrına' (34a: 6), *qabül-i-ge* 'kabulüne' (40a: 6), *qadr-i-ge* 'kadrına' (59b: 11), *qafa-si-ge* 'kafasına' (70b: 1), *qavl-i-ge* 'sözüne' (64a: 12), *qulaq-i-ge* 'kulağına' (99b: 3), *uluğ-i-ge* 'büyüğüne' (45a: 11), *yuva-si-ge* 'yuvasına' (64b: 3).

13. Çağataycadan farklı olarak eski *-nç* sıra sayısı eki devam ediyor: *iki-nç* (6b: 4), *üç-inç* (6b: 4), *tört-inç* (6b: 5), *bêş-inç* (6b: 5), *altı-nç* (6b: 6), *yêti-nç* (6b: 6), *seks-inç* (6b: 7).

14. Çağataycada kullanılmayan eski *-yur/-yür* geniş zaman eki Gülistan çevirisinde yaygındır: *ağrı-yur* (16b: 6), *iste-yür* (36b: 12), *kizle-yür* 'gizler' (89a: 3), *meñgze-yüz* 'benzer' (107a: 3), *oğşa-yur* 'benzer' (103b: 9), *oqı-yur* 'okur' (92a: 9), *tile-yür* 'diler' (90b: 5), *toqı-yur* 'vurur, döver' (92a: 9), *üle-yür* 'böler' (90b: 4), *yé-yür* (55b: 13), *yıgla-yur* 'ağlar' (108b: 8), *yüri-yür* (99b: 6).

15. Olumsuz geniş zaman eki, Çağataycaya uygun olarak, *-mas/-mes*'tir: *yara-mas* (76a: 7), *bil-mes* (44a: 3).

16. Çağataycada kullanılmayan *erdük/érdük* (Çağ. *erken/éken*) Gülistan çevirisinde geçer: *mén neçük érdükümni sendin yahşıraq bilür mèn* 'ben nasıl olduğumu senden daha iyi bilirim' (39a: 6).

17. Çağataycada hemen hemen yalnız çekimli fiil şekillerinde görülen *-mış/-miş* ekli isim-fiil, Gülistan çevirisinde isim olarak da serbestçe kullanılır: *Yünus tüşmişî dæg balıq qarnige* 'Yünus'un balığın karnına indiği gibi' (10b: 4), *bu yazuqnı yalğuzun qılmışım yoq* 'bu günahı yalnız başıma işlemiş değilim' (87a: 8).

18. Çağataycada arasıra rastlanan *é(r)mişdük/é(r)miştük* 'imiş' şekli (örn. *könğül alurda 'acab dilrubā emiştük sên* 'gönül almakta şaşılacak bir dilruba imişsin', Nevai) Gülistan çevirisinde *ermiş érdük*'tür: *bahıtıñ közi bîdâr ermiş érdük kim bir cihāndide pîr şuhbetige tuş bolduñğ* 'senin talihinin gözü uyanıkmiş ki dünyayı gezip görmüş bir pirin sohbetine eriştin' (89a: 7).

19. Çağataycada yalnız şiirde arasıra vezin icabı kullanılan eski *-yu/-yü* zarf-fiil eki Gülistan çevirisinde işlektir (Çağataycada *-y* olmuştur): *yıgla-yu* 'ağlayarak' (36b: 5), *kizle-yü* 'gizleyerek, gizlice' (74a: 8).

20. Çağataycada şimdiki zaman *-a/-y* ekli zarf-fiil ile yapılır (*al-a dur mên* veya *al-a mên* 'ahyorum', *yıgla-y dur mên* veya *yıgla-y-mên* 'ağlıyorum'). Gülistan çevirisinde şimdiki zamanın ayrıca *-u/-yu* ekli zarf-fiil ile yapıldığını da görüyoruz: *mü'ezzinlik qılu turur mên* 'müezzinlik ediyorum' (72a: 8), *'ışq yolıda bolu sên yalğan* 'aşk yolun da yalancı oluyorsun' (74a: 3), *tilekini qılumayu turur miz* (Çağ. *qıla almay biz*) 'senin dileğini yapamıyoruz' (88a: 7).

21. *-sa é(r)di*, *-dı é(r)se* ve *-ğay é(r)di* kalıbındaki fiil şekilleri çoğu zaman *-sadı*, *-dısa* ve *-ğaydı* şekillerinde görülür: *yoq bolsadı* 'yok olsaydı' (82b: 11), *tirilsedi* 'yaşasaydı' (87b: 13), *toğdısa* 'doğdu ise' (5a: 3), *kêldise* 'geldi ise' (87b: 4), *bolğaydı* 'olurdu' (87b: 13). Bu şekiller Klasik Çağataycada geçmemektedir.

22. Çağataycada kesin olarak bırakılmış olan *u-ma-* kalıbındaki iktidarsızlık şekli Gülistan çevirisinde işlektir: *qılu mas* 'yapamaz' (91a: 13), *yeyümedi* 'yiyemedi' (106a: 12), Çağ. *qıla almas*, *yey almadı*.

23. Çağataycada *yiber-* 'göndermek' şeklini alan *ıda bër-* takımı Gülistan çevirisinde *ıdu bër-* (71a: 6) veya *ızu bër-* (55a: 5) olarak geçmektedir. Fakat zarf-fiille kurulan bir takımda yardımcı fiil olarak kullanıldığı zaman *yiber-* şeklinde görülür: *bu beytni şebt qılıp ayta yiberdim* 'bu beyti yazıp söyledim' (79b: 8).

24. Çağataycada yalnız *nême* 'bir şey' ve *nêçeme* 'her ne kadar' gibi kelimelerin ikinci unsuru olarak kullanılan *ma/me* 'da/de, dahi' edatı Gülistan çevirisinde yaygındır: *atımğa ma na'l urğil* 'atıma da nal çak' (69a: 11), *qaçsa ma*, *bulmas kişilerdin necât* 'kaçsa da, insanlardan kurtulamaz' (96a: 1).

## ÖRNEKLER

## 1

[1a] Cihân kizlegen<sup>1</sup> gevher u gencini,  
 Bu munça<sup>2</sup> zemîndeki qazğançını  
 Çıqarıp bu şah maqdemige<sup>3</sup> nişâr  
 Qılıp<sup>4</sup> meclis qılsa gevher-nigâr<sup>5</sup>  
 Dürefşânlıq etsün<sup>6</sup> şahım qapğıda,  
 Muṭi<sup>7</sup> olsun qul deg<sup>8</sup> turup tapğıda.<sup>9</sup>  
 İrem bâğı qılsun şahım bezmini,  
 Yana<sup>10</sup> Mısr u Bağdâd u Hîrezmini.  
 Annıĝ birr<sup>11</sup> u ihsânınnıĝ sanı<sup>12</sup> yoq,  
 Kerem kânı,<sup>13</sup> eksilmek imkânı yoq.  
 Özi gevher-i kân [u] bir pür-hüner,<sup>14</sup>  
 Qalem birle kâğıdqa dürler<sup>15</sup> saçar.  
 Qanı<sup>16</sup> İbnü Maqla ya İbnü Hilâl?  
 Bu şahzâdedin hüsn-i haṭmı<sup>17</sup> su'âl  
 Qılıp alsa ta'lim tégme<sup>18</sup> biri,  
 Özidin yüzine hüner defteri.  
 İlähî, büzürg<sup>19</sup> ism-i a'zam<sup>20</sup> haqı,<sup>21</sup>  
 Yana Ka'be-i quds u Zemzem haqı  
 Devâm üzre tutğul bu şah devletin,  
 Ziyâde qılıp 'umrı u 'işretin.  
 Qılı ber annıĝ 'ayşını<sup>22</sup> müsteṭâb,<sup>23</sup>  
 Sibicâbiniĝ da'vetin<sup>24</sup> müstecâb.<sup>25</sup>

1 gizlediği. 2 bu kadar. 3 bastığı yere. 4 saçıp. 5 cevherle işlenmiş. 6 inciler serpsin. 7 itaatli. 8 gibi. 9 hizmetinde. 10 yine. 11 iyilik. 12 sayısı. 13 maden ocağı; kaynağı. 14 çok hünerli. 15 inciler. 16 hani. 17 yazı güzelliği. 18 her. 19 büyük. 20 en büyük. 21 için. 22 yaşaması- m, hayatını. 23 hoş, güzel. 24 duasını. 25 kabul edilmiş.

## 2

Qaçan bu şahzâde-i fêrôz-baht<sup>1</sup> 'inâyet 'aynı<sup>2</sup> birle<sup>3</sup> nazar qılıp bu türki tercemeniĝ ba'zısını taḥsîn qılıp taşrifi birle şeref qıldusa, kâffe-i enâm,<sup>4</sup> havâşş u 'avâm [1b], emir u ra'iyet hüsn-i qabûl birle telaqqî qıldılar,<sup>5</sup> nêteg<sup>6</sup> kim aytıp tururlar<sup>7</sup>: *an-nâsu 'alâ dîni mulûkihim*,<sup>8</sup> bolsa kim luṭfınıĝ 'inâyetide ṭâ'at ol<sup>9</sup> yazuqı<sup>10</sup> ve duşman döst.



## Şi'r

Tüştise Sibicâbiğa Sultân nazarı,  
 Kün deg<sup>11</sup> yarudı<sup>12</sup> şöhret içide hâberi.  
 Nêçeme<sup>13</sup> têlim<sup>14</sup> bolsa, anıng 'ayblarını  
 Şah bildise, ol 'aybını bulur hünerni.

## [Şi'r]

Mañga hammâm içide bir gülröyê<sup>15</sup>  
 Şafahg<sup>16</sup> gil<sup>17</sup> bérđi, húb u hoşböyê.<sup>18</sup>  
 Ayıttım<sup>19</sup>: "Müşk yâ 'anber mü sên kim  
 Mu'athtar<sup>20</sup> boldı hoş yıddın<sup>21</sup> dimâgım."  
 Ayıttı: "Mên yaqın gildin bitildim,<sup>22</sup>  
 Velêkin müddetê<sup>23</sup> gülge qatıldım.  
 Eşer qıldı mañga ol gül şafası;  
 Hemân<sup>24</sup> gil mên, yoq êrse gül vefâsı."  
 Arıqlarğa qatıl, ey 'aql idisi,<sup>25</sup>  
 Bolayın têseng anlarda biri.

1 talihi uğurlu. 2 gözü. 3 ile. 4 bütün insanlar. 5 karşıladılar. 6 nite. 7 demişler. 8 İnsanlar padişahlarının dininde (yolunda) olurlar. 9 dur. 10 günahı. 11 güneş gibi. 12 parladı. 13 ne-kadar. 14 çok. 15 bir gül yüzlü. 16 iç açan. 17 kil (eskiden sabun yerine kullanılırdı). 18 hoş kokulu. 19 dedim. 20 ıtırh, güzel kokulu. 21 güzel kokudan. 22 bittim, çıktım. 23 bir süre. 24 aynı. 25 sahibi, iyisi.

## 3

Mevlâ te'âlâ Türkistân hıttasını<sup>1</sup> 'âdil hâkimler heybeti taqı 'âmil  
 'âlimler himmeti birle qyâmet qyâmige tegi bâqî u pâyende<sup>2</sup> tutsun!

## [Şi'r]

[2a] Körgil, qutuldı qadgudın êmdi bilâd-i<sup>3</sup> Türk,  
 'Adl u 'inâyeting bile, ey zill-i<sup>4</sup> Zulcelâl!  
 Bu kün cihânda yoq sening deg mu'in-i<sup>5</sup> mülk,  
 Kimge harâm bolsa hilâfet, sañga helâl.  
 Sultân üze şikeste<sup>6</sup> könggüllerni tınglamaq,<sup>7</sup>  
 Bizdin du'â u Haqdın icâbet 'alâ't-tevâl.<sup>8</sup>  
 Lutfunğ zülâli birle öçür<sup>9</sup> qahr otını,<sup>10</sup>  
 Sayrâm hâkidin<sup>11</sup> nêçe kim<sup>12</sup> esinse<sup>13</sup> şamâl.<sup>14</sup>

1 ülke. 2 sürekli. 3 ülkeler. 4 gölge. 5 yardımcı. 6 kırık, kırılmış. 7 dinlemek. 8 arası kesil-meksizin. 9 söndür. 10 ateşini. 11 toprağından. 12 her ne kadar. 13 eserse essin. 14 kuzey rüzgârı.

[6b: 8] Gülistān lu'betiniᅡ<sup>1</sup> zinetini  
 Tüzüp türki libāsin kiydürürde,  
 Peyamber hicretige heşt-şad<sup>2</sup> erdi  
 Sibicābi bu micmer<sup>3</sup> köydürürde.<sup>4</sup>  
 Murādı qoymaq érdi yādgārē<sup>5</sup>  
 Bu taᅡsuq<sup>6</sup> düрни Türkistān içide.  
 Ann<sup>7</sup> derc etti gevher dürci<sup>8</sup> yaᅡghı<sup>9</sup>  
 Muᅡammed atını sultān içide.  
 İlāhi, devletin pāyende tutᅡıl  
 Qamer barıça<sup>10</sup> bu devrān içide.  
 Gülistānda temāşā qılᅡalar ᅡalq,  
 Qopılᅡay<sup>11</sup> bende göristān<sup>12</sup> içide.  
 [7a] 'Acab érmes édi Melik luᅡfi tutsa  
 Quhnı raᅡmet u gufrān içide.

1 bebek (oyuncak). 2 sekiz yüz. 3 buhurdan. 4 yakarak, yakarken. 5 hâtıra olarak. 6 şaşılacak, şaşmaya değer. 7 onun için. 8 cevher kutusu. 9 gibi. 10 var oldukça. 11 kalkacak. 12 mezarlık.

#### [55a] Hikāyet

Melikē<sup>1</sup> 'Acem pādşāhlarıdın bir ᅡāziq ᅡabībni Resül 'aleyhi's-selām ᅡidmetige idu bérdi.<sup>2</sup> Müddetē turdı érse, hēç kimerse kēlip ᅡabībqa 'ilāc fermānlamadı. ᅡabīb Resül ᅡidmetige<sup>3</sup> kēlip şikāyet qıla başladı kim: "Mēn müddetē bu élde turur mēn, hēç kimerse maᅡᅡa iltifāt qılmas." Resül 'aleyhi's-selām aytur: "Bu ᅡā'ifeniᅡ bir ᅡarīqası bar kim iştihāları ᅡālib bolmaᅡunça ᅡā'am yēmesler; iştihāları bāqi érkende ᅡā'amdın élig<sup>4</sup> tartarlar."<sup>5</sup> ᅡekīm ayıttı: "Şıᅡhat sebebi bu ma'ni turur." Anda kidin<sup>6</sup> qopup<sup>7</sup> yér öpüp murāca'at qıldı<sup>8</sup>. (Bab III, Hikāye 4)

1 bir melik. 2 gönderdi. 3 huzuruna. 4 el. 5 çekerler. 6 ondan sonra. 7 kalkıp. 8 (memleketine) döndü.

#### [60b] Hikāyet

Bāzargānē<sup>1</sup> bar érdi kim üç yüz altmış tēve yūki birle mālı bar érdi ve 'umrıdın yüz yigirmi yıl kēcip turur érdi. Qırq qul ᅡidmetkār [1] érdi. Éligimni tutup hücreşige éltti<sup>2</sup> ve mā-i ᅡızri<sup>3</sup> meniᅡ ᅡüçün kēltürdi taqı

tañg atğunça tañg<sup>4</sup> sözlemekdin tıynmadı<sup>5</sup> taqı perişân sözleri bir yerge tayanmadı. Yana sözlerinin ekşeri bu minvâl üze êrdi kim: “Falân mâlim Türkistânda ve falân emînim Hindüstânda; munça rahtım<sup>6</sup> Rûmda ve munça kelem<sup>7</sup> Qurumda taqı munça meblağ mālğa falân kişi kefil turur, yana munça baylar mâh meniñ mâlim qatıda qalil<sup>8</sup> turur. Êmdi bir sefer<sup>9</sup> utrumda<sup>10</sup> turur kim ol qılhgandıñ soñg ‘umr baqiyyeside olturup hîdmetimni halâyıqqa bildürüp ‘umrumnı ‘ibâdet bile keçürgey mên.” Ayıttım: “Ol seferiñ qaysı<sup>11</sup> turur?” Aytur kim: “Pârs gügirdini<sup>12</sup> Hâfâyğa êltür mên taqı Hâfây rahtını Rûmğa, dîbâ-yi<sup>13</sup> Çinni Hindğa, Hind rahtını Hâlabğa, Hâlab ignesin Yamañğa, Yaman burdını<sup>14</sup> yañşı bahâqa satıp andın soñg ticâretni terk qılıp bir dükânda olturğay mên.” Çendân<sup>15</sup> bu nev<sup>6</sup> sözledi kim özge sözlegü<sup>16</sup> tâqatı qalmadı. Anda kidin mañğa ayıttı: “Şeyhâ, sen me<sup>17</sup> bir sözlegil!” Mên ayıttım:

## Beyt

Sên eşitting mü anı kim tâcirê  
 Qıldı kölikdin<sup>18</sup> yıqılıp<sup>19</sup> bē-hisâb.  
 Aytı: “Dünyâ sevgüçilerinñ közin  
 Yâ qanâ’at toldurur yâhud turâb.<sup>20</sup>”

(Bab III, Hikâye 22)

1 bir tüccar. 2 götürdü. 3 Hızır suyu, hayat suyu. 4 acayip. 5 çekinmedi. 6 ev takımım. 7 darım. 8 az. 9 yolculuk. 10 karşımda. 11 hangisi. 12 kükürdünü. 13 ipek kumaş. 14 bir çeşit çubuklu kumaş. 15 o kadar. 16 konuşacak. 17 de. 18 binek hayvanından. 19 düşüp. 20 toz.

## [70b] Hikâyet

Bir şâ’ir oğrılar<sup>1</sup> qabilesige oğrap<sup>2</sup> uluğlarığa medh etti êrse, emîrleri emr qıldılar kim: “Munuñ qabâsını<sup>3</sup> alıp qabiledin qavlañlar.”<sup>4</sup> İtler qafasige tüşkende taşmı neçe alaym dese, qış küni üçün yerdin qopmadı êrse, aytur: “Zihî yawuz kişiler kim sengni<sup>5</sup> bağlap segni<sup>6</sup> boş qoyup tururlar!” Emîr gurfadın<sup>7</sup> sözni eşitip tebessüm qılıp ayıttı kim: “Nemerse<sup>8</sup> tilegil!” Şâ’ir aytur: “Tonumnu tileyür men. Eger in’âm qılsañg, zihî ikrâm bolğay taqı seniñ éliginğdin selâmet qutulmaq besē<sup>9</sup> ganîmet turur.”

## Beyt

Kişi 'aṭāsige ḥalqñı̄ng umēdi bar, yime  
Seniñg 'aṭāñg umēdim yoq ol, cefā qılma!

Oğrılar uluğı aña raḥm qılıp tonğa yana bir ton mezīd qılıp bir pāre  
direm ve dīnār ıdu bērdi. (Bab IV, Hikāye 10).

1 hırsızlar. 2 uğrayıp. 3 kaftanmı. 4 kovunuz. 5 taşı. 6 köpeği. 7 balkondan. 8 bir şey. 9 çok,  
büyük.

## [87b] Dāstān-i manzūm

Civānē <sup>1</sup> bar ēdi ḥayr içre meşhūr,  
Qamuđ tilde arıñhıq birle manzūr.  
Qazādın bir uluğ deryāqa nāgāh  
İkegü tüstiler, bolmadı āgāh.  
Aña ta'cıl üze kēldise mellāh,<sup>2</sup>  
Ḥalāş ētip eşin qılğalı islāh  
Ayıttı: "Mēni bu mevc içre qoyğıl,  
Usal qılma, revān yārımñı tutğıl!"  
Qarardı ol ḥadış içre cihānı,  
Velēkin bu söz içre çıqtı cānı:  
"Bolur mu dōstluq ol bē-vefāda,  
Unutsa yārımñı mundağ<sup>3</sup> belāda?"  
Anıñ dēg qıldı yārānlar vefānı.  
Bilür sēn kim ērür bu dūnyā fānı.  
Cefā birle cihānda bolma mevşūf,  
Vefā qıl, qılmağıl ḥayrñıññı mevqūf!  
Öler sēn yörgeñip<sup>4</sup> bir pāre opraq,<sup>5</sup>  
Yatur sēn boluban topraqda topraq.  
Vefā<sup>6</sup> eşdin ewürmegil<sup>7</sup> yüzünñni,  
Yum özgelege edğüdin közünñni.  
Sibicābı maḥabbet müşkilini  
Bilür, bilgen meñgiz, şüretni, çımnı.<sup>8</sup>  
Eger tirilsedi Leyli u Mecnūn,  
Bu defterni körüp bolğaydı meftūn.

(Bab V, 11)

1 bir genç. 2 gemici. 3 böyle. 4 sarılıp. 5 bez. 6 vefalı. 7 çevirme. 8 gerçeği.

## [93b] Hikâyet

Bir fâzil kimerse pādşāhzādağa ta'lim qılıp zarb u sitem içide hēç muhābā<sup>1</sup> qılmas érdi ve men' u zecrde elbette muvāsāt<sup>2</sup> qılmas érdi. Bir nevbet bu oğul atası hıdmetige ustādınmıñ cefāsıdın şikāyet qılıp tonını tenidin çıqardı érse, atası anı körüp éligini éligige urup ustādını [94a] indetip<sup>3</sup> sordı kim: "Ra'iyetnıñ aḥādınmıñ<sup>4</sup> evlādige andağ sitem u cefā qılmas érmiş sēn kim menıñ oğlum haqqıda qılır sēn. Sebeb ne turur, mañğa taqrır qılğul!" Aytur: "Ey sulṭān, andağ kim 'avāmnmıñ aqvāl u ef'ālige i'tibār bolmas, ammā mülük u selāṭinnıñ – a'azza'llāhu aḥşārahum– eger anlardın qavlē<sup>5</sup> yā fi'lē şādir bolsa kim istiqāmet qānūnıdın münherif bolsa, anıñ haberini yana<sup>6</sup> bir iqlım pādşāhığa yetkürürler. Ol ma'nıdin şāhzādenıñ adāb u aḥlāqmıñ tehzibide<sup>7</sup> ihtimām-i tamām qılır mēn."

## Beyt

Eger yüz iş yarağsız<sup>8</sup> qılsa dervēş,  
Anmıñ fi'lini kim ḥud közge ilgey.<sup>9</sup>  
Eger nāğah bir iş qılsa melikdin,  
Yana bir mülk egesi anı bilgey.

## Beyt

Kim edeb yèmese kiçiglikde,  
Qoptı<sup>10</sup> andın uluğluqıda felāḥ.<sup>11</sup>  
Yaş yığaqları tolgasa<sup>12</sup> bolur,  
Qurusa otdın özge yoq şalāḥ.

Anda kidin melikke anıñ tebırınıñ ḥüsni ve taqrırınıñ istiqāmeti pesen-  
dide u şavāb körünüp hil'at u ni'met bērip uzattı.<sup>13</sup> (Bab VII, 3).

1 çekingenlik. 2 dostça davramış. 3 çağırıp. 4 birisinin. 5 bir söz. 6 başka. 7 düzeltilmesinde.  
8 yaramaz. 9 alacak. 10 kalktı. 11 mutluluk. 12 eymek. 13 gitmesine izin verdi.

## [106a Hikmet]

Māl 'umrnmıñ āsāyişi **üç**ün turur, 'umr māl kōşişi<sup>1</sup> üçün érmes. Bir ḥakımdın su'al qıldılar kim: "Nēkbaḥt<sup>2</sup> kim ol taqı bedbaḥt kim?" Ayıttı kim: "Nēkbaḥt ol turur kim yēdi taqı aldı (kenarda: éltti) ve bedbaḥt ol turur kim yığdı taqı qoydı.

## Beyt

Namāz qılma añğa kim yıgıp yēyümedi,  
Bir eygülekni<sup>3</sup> cihānda qılıp qoymadı.

1 servet için çabalama. 2 bahtiyar, talihli. 3 iyilik.